

Alena
Machoninová

Hella

maraton

m

Hella

Alena
Machoninová

Hella

Praha 2023
maraton

Knihu finančně podpořila Nadace Český literární fond.

N A D A C E

Knihu finančně podpořilo Ministerstvo kultury České republiky.

MINISTERSTVO
KULTURY

© Alena Machoninová, 2023

© Maraton, 2023

ISBN 978-80-88411-24-6

Miluši, Leně, Loře, mámě

Drobně a vytrvale prší. Stromy klátí holými větvemi ve větru. Rozmoklé listí leží v černých loužích. Světlo venku je žlutošedivé. Je listopad a mlha zahaluje celou zemi. Je smutný listopad. Ten nejhorší měsíc v roce. Je to i můj měsíc – na rozdíl od slov, kterými ho popisuju. Ta částečně patří hrdinům mého vyprávění, objektům mého letitého výzkumu, nebo spíš obsese.

Listopad roku 1937. Ten nejhorší měsíc v paměti let. V cizí paměti. V té mé spojuje dvě ženy. Jedna se ve středu sedmnáctého listopadu narodila – v malém středoevropském městečku. Druhá, moravská rodačka, byla o dva dny později, v pátek devatenáctého, v jednatřiceti letech zatčena – v sovětské metropoli.

Obě to byly ženy-oheň. O jedné ta slova padla v kratičké posmrtné vzpomínce českého profesora, jejího bývalého studenta, druhá je o sobě vyslovila sama. Oheň je poháněl i spaloval. Sálal zevnitř a nedal se uhasit. Nikdy se ty dvě ženy nepotkaly. A přece mě první nevědomky přivedla k druhé – jako mě ostatně v životě přivedla k ledasčemu. První byla univerzitní profesorkou ruské literatury 20. století, kterou přednášela s přivřenými očima, ponořená do probíraných textů stejně jako do osudů jejich autorů. Strhávala s sebou i své posluchače – ty, kteří se nechali. Doma měla bohatou neuspořádanou knihovnu – a její osobnost byla právě taková. Druhá byla zpočátku jen literární postavou s exotickým jménem-výkřikem – Ri. Až mnohem později zpoza smyšlené hrdinky románové prvotiny Jiřího Weila *Moskva-hranice* začala vystupovat reálná žena, autorka nevelkých próz, ztracených básní a šíravých soukromých

dopisů, které podepisovala domácíým Hella. To jí patřila slova: „Brzy bude listopad, ten nejhorší měsíc v roce, v paměti let.“ Napsala je rusky 3. října 1974 v Moskvě, v dopise své přítelkyni Tamaře Petkevičové do Leningradu. Těmi o mlze Jiří Weil zakončil 20. listopadu 1938 svůj dopis do Anglie překladatelce Marii Weatherallové: „Padá déšť a mlha zahaluje celou naši zemi, cesty jsou blátivé, je smutný listopad. Snad jednou přijde jaro, věříme tomu všichni.“

Weilův román jsem si potají vzala z profesorčiny knihovny, když jsem ji v létě po její smrti s přáteli, jejími někdejšími žáky, třídila a rovnala do banánových krabic. Ukradla jsem ho ze studené místnosti za kuchyní, kam hosté nikdy nesměli, kde věci už dávno nepodléhaly žádnému řádu. Ležel v tom odkladišti na zaprášené polici z překližky mezi jinými knihami, papíry, disketami, načatými, prošlými léky, starými mincemi, vypsanými propiskami a víčky, která k nim nepasovala. Bylo to jeho druhé, tehdy zatím poslední vydání ze začátku devadesátých let. Měkký paperback s oslími rohy. Na bílé obálce šikmo čněly cukrkandlové věže chrámu Vasilije Blaženého. Ten otřepaný symbol Moskvy, vystřižený z černobílé fotografie, vypadal spíš jako pouťový zámek hrůzy. Přetínala ho stoupající červená lomená křivka jakéhosi výkonnostního grafu. Kolem poletovaly číslice a procenta a opakoval se cyrilicí napsaný název hlavních sovětských novin – Pravda. Nebylo pochyb o tom, že pravda uvnitř, na zažloutlých stránkách knihy, se od té novinové bude podstatně lišit, že ji dost možná usvědčí ze lži. A to i když ji provázely ilustrace poskládané z dobových snímků, ze kterých shlížely špinavé tváře rozjásaných dělníků a dělnic a straničtí šéfové na nich vrhali odhodlané a nesmlouvavé pohledy. Koláže

fotografií, vytištěných jako na špatném xeroxu, jako by optimistickou a nadějeplnou skutečnost jen záměrně deformovaly. I slunečný den v jižním letovisku na nich vypadal jako ponurá severní noc. I zlato cibulí na štíhlých věžích sněhobílých pravoslavných kostelů pohltila tiskařská čern. Ruce mi při listování knížkou kupodivu zůstávaly čisté.

Knížka tenkrát ještě nebyla tak popsaná a podtrhaná jako dnes, po mnoha letech a několikerém čtení-pátání. Jen nesmazatelnou modrou propiskou v ní byly s úpornou vehemencí vyznačeny dva zjevné překlepy. Profesionální reflex? Vždyť neprojevená bdělost se ještě celkem nedávno přísně trestala. A já si ne a ne vzpomnout, ve kterém z té hromady okololágrových textů, jimiž se v posledních letech prodírám, jsem o takové, div ne smrtonosné chybě četla. Matně se mi vybavuje rozhovor, rozhovor dvou žen na letně rozpálené ulici, a pak už i zřetelná slova jedné z nich, jež ještě nechápe, jež se ještě rozčiluje: „Vždyť je to obyčejný překlep. Jak vás napadlo, že vás zítra propustí? Všichni přece vědí, že jste nejlepší písarka v oddělení.“ Ta slova pronesla Sofja Petrovna, hrdinka stejnojmenné prózy Lidiji Čukovské – pronikavé prózy o neochotě i prosté nemožnosti nahlédnout skutečnost, jež odporuje zažitým pravidlům i zdravému rozumu. Je to jedna z prvních próz o každodennosti Velkého teroru – na povrchu tak neuvěřitelně klidné. Ostatně i Weilova knížka k nim patří.

Obyčejnou tužkou po stranách v ní stálo ještě několik málo znamének – svislých čar, křížků a vykřičníků. Vesměs v doslovu, který mapoval osud této Weilovy prozaické prvotiny, jež se na půl století ocitla na indexu. V doslovu, jenž naléhavě dokazoval, že tato kniha zdaleka není pouze politickou záležitostí. Jenže i dvě slova připsaná tužkou na straně dvě stě sedmdesát tři znovu

politické čtení vyzdvihovala. „Nadšení a rozčarování“ – stálo v rohu na spodním okraji. Byla to jediná artikulovaná poznámka, kterou si v knize udělala její původní majitelka. Klíč. Paradoxně ten samý, kterým cestu k románu nadlouho a pevně uzavřeli jeho první kritikové. Ti, kteří ho četli záhy po vydání v roce 1937. (Možná právě v listopadu, v tom nejhorším měsíci v paměti let? Ne, kniha vyšla až v prosinci, jak zjistím mnohem později.) Ti, kteří v následujícím roce ve svých recenzích prohlásili, že Jiří Weil ve srážce očekávání s realitou neobstál. Shovívavější odsudek zněl, že to bylo proto, že sám choulostivý a křehký materiál se autorovu dobře míněnému záměru vzepřel. Neúprosnější – že autor je jen malicherný maloměšťáček, který se na svět kouká dírou v ementálu.

Svět, na který se Jiří Weil v *Moskvě-hranici* koukal, byl světem cizinců. Sám k tomu zvláštnímu světu – privilegovanému i ostrakizovanému zároveň – patřil. Že o něm podá zprávu, si předsevzal ještě za svého moskevského pobytu a 22. ledna 1934 o tom psal do Čech své přítelkyni Jaroslavě Vondráčkové: „A přeji Vám, abyste si postavili krásnou chatu. Chtěl bych pak, až přijedu domů, v ní napsat román, přestože jsem romány nikdy nepsal. Byl by to román o životě cizinců v Moskvě a stavbě Metrostroje.“

Cizinci, jejichž příběhy Weil v románu vypráví, jsou celkem tři. Jedna žena a dva muži. Dva obyčejní lidé a jeden hrdina-mučedník. Ri – dcera židovského továrníka z moravského maloměsta, jež do sovětské metropole s obavami, ale pokorně následuje svého manžela, polského inženýra Roberta, který tam dostal práci. Jan Fischer – pražský intelektuál, novinář a literát, stranický pracovník zaměstnaný v Moskvě jako překladatel. Rudolf Herzog – rumunský komunista a profesionální

revolucionář. Jejich cesty se kříží. Každý má však vlastní příběh. A každý ten příběh je jinak tragický. Ři se přes počáteční vzdor poslušně začlenění do nové, kolektivní společnosti, která vše jedinečné potírá a drtí. Jana Fischera táž společnost nemilosrdně semele a s odporem vyvrhne. Rudolf Herzog za ni položí život.

Knížku jsem poprvé otvírala v roce, který se zpětně dá rovněž shrnout do oněch dvou slov připsaných tužkou na jejím okraji původní majitelkou. I klíčem k němu – viděno s odstupem mnoha let – bylo nadšení a rozčarování. Bylo to začátkem podzimu roku 2012. Bylo to v Moskvě. S končícím létem tehdy odeznívaly protesty proti předem rozhodnutým volbám, v nichž si dva dosavadní vůdcové země chtěli v tichosti a nepozorovaně prohodit své role. Hladký průběh jejich rošády k údivu mnohých v prvních prosincových dnech roku 2011 narušily živelné demonstrace. Lidé se odmítli smířit ani ne tak se samotnou výměnou a jejími neměnnými aktéry, jako s nepokrytým falšováním volebních výsledků. Vždyť na vlastní oči viděli, jak v urnách mizejí štosy předem připravených lístků, jak se k volebním okrskům sjíždějí nové a nové autobusy s voliči kdovíodkud. Po necelém roce mítinků, pochodů a mlčenlivých osamělých protestů, pro které v češtině nenalézám vhodné slovo, však opatrné nadšení z toho, kolik ještě nedávno apatických a apolitických lidí je odhodláno vyrazit do ulic a přihlásit se o svá zákonná práva, začalo vyprchávat. A s nadšením vyprchávalo i odhodlání. Málokomu z novopečených revolucionářů opentlených bílými stužkami, které symbolizovaly nenásilnost protestů i požadovaných změn, se chtělo prostát další mrazivou zimou na ulici – tím spíš, že původní karnevalová atmosféra byla ta tam a bezprostřední efekt nevidět.

Když jsem začátkem podzimu roku 2012 Weilovu knížku otevírala, nadšení už vystřídalo rozčarování. Bylo zjevné, že nesmělí revolucionáři, kteří se při slově revoluce otráslí hrůzou, srážku očekávání s realitou neustáli. K té rozhodující došlo už na jaře, 6. května 2012, na Malém kamenném mostě, jenž vede k Bolotnému náměstí – k někdejšímu blatům kousek za Kremlem, která odedávna bývala místem lidových zábav, pěstních soubojů i veřejných trestů a poprav. Srážku neměli šanci ustát především proto, že realitou byly zvláštní policejní jednotky – „kosmonauté“ v ohromných černých helmách a neprůstřelných vestách, svírající gumové obušky a paralyzéry, odhodlaní je použít. Svými těly a kropicemi vozy zatarasili cestu májově rozradostněným demonstrantům, kteří si to rázovali po uvolněné šestiproudé silnici v centru města a víc se patrně těšili z prvního sluníčka než z nečekaně hojné účasti a možného vítězství. Průvod se zasekl někde u kina Úderník, odkud na Bolotné náměstí zbývalo ještě pár stovek metrů, a tak kdosi daleko vpředu vydal pokyn k poklidné demonstraci vsedě. I ke mně dolehla ta opatrná vlna, i já jsem se usadila na asfaltu do tureckého sedlu. Vlna však byla příliš slabá na to, aby se mohla šířit dál přes most, za řeku, odkud stále ještě proudili lidé, kteří netušili, co se děje před nimi, mimo jejich omezený horizont, zakrytý hlavami. Ani já jsem to přesně nevěděla a orientovala se pouze na ty, kteří stáli v mé bezprostřední blízkosti – jako pták nebo rybička v hejnu, jako celulární automat. Váhavci kolem se ustaraně ptali: „A co když je to provokace?“ A rozpačitě čněli v tom lidském moři, které jim sahalo sotva po kolena. Když vtom se moře znovu rozbouřeně zvedlo, do jeho mírných vod vtrhli ochránci pořádku ve skafandrech a začali v nich lovit náhodné oběti. Ty před nimi instinktivně uskakovaly, couvaly v mírném

předklonu a rukama si chránily břicho. Když je běsnící „kosmonauté“ přece jen chytili, chvíli se o ně přetahovali s davem, natahovali je k prasknutí, ale nakonec je stejně všechny silou odvěkli do připravených antonů. A kdosi z vydešených demonstrantů možná opravdu v té řeži na svou či cizí obranu vypálil „blíže neurčený kulatý předmět žluté barvy“, snad citron, jak později tvrdila obžaloba, a skončil s desítkami dalších osob na několik let ve vězení – odsouzený i se svým planým očekáváním v „bolotném procesu“, pro výstrahu všem, kdo by se na příště jen opovážili.

Blata vysychala. To ostatně se zlou ironií hlásala už hesla na transparentech v monstrózním prvomájovém průvodu, který si předsevzal naplnit docela jiná očekávání, než byla ta, která měli lidé rozehnaní o pět dní později. Z toho organizovaného veselí a obligátní demonstrace síly šel strach. Pak přituhlo. Nastal podzim. Metaři ze Střední Asie freneticky třásli stromy a mlátili do větví metlami, aby i ten poslední lístek konečně spadl, aby ho mohli urychleně nacpat do černého igelitového pytle a vyvézt na skládku – nebo kam mizí to pečlivě zabalené listí? Před novou moskevskou zimou – tou, která nemá konce – mělo být město dokonale čisté.

Sotva se bylo možné ubránit a nečíst tehdy Weilův román o Moskvě první poloviny třicátých let 20. století, román o nadšení a rozčarování, o srážce očekávání s realitou jako paralelu, možná i výstražnou – jakkoli zrádné takové čtení bývá, jakkoli drobné podobnosti často zastiňují i podstatné rozdíly. Vždyť rozhovory o návratu třicátých let, represí a stalinské hrůzovlády byly toho podzimu na denním pořádku. Ve vzduchu tenkrát sice ještě nevisel tíživý strach, ale obavy z něj už ano. Minulost požírala současnost – o budoucnosti nemluvě.

Moskva Jiřího Weila, Moskva cizinců, kteří do ní přijeli za prací, Moskva Rusů, kteří se kolem těch cizinců nesmírně rádi ochomýtají, mi přes značnou vzdálenost v čase připadala důvěrně známá. Tím spíš, že sama jsem byla cizinkou už nejeden rok zaměstnanou v Moskvě. Navíc byly to právě dvě pasáže o Moskvě, které si jako jedny z mála v knize zadržela i první čtenářka toho mnou přivlastněného výtisku. O Moskvě se v nich psalo jako o velkém, cizím a lhostejném městě, z něhož hlavní hrdinku, malou a bezbrannou, ubohou a nemohoucí Ri, přepadala strašlivá úzkost. Bylo to zděšení z neznámého – ze všeobecného nesouladu, z nemožných, ba nestvůrných kombinací, z naprosto odlišných a nepochopitelných pořádků, které se komukoli zvenčí jeví jako chaos, které koneckonců chaos jsou.

Mě ovšem neděsilo město – dávno, pokud vůbec kdy. Marně se snažím vyvolat dojmy, které ve mně zanechalo, když jsem ho spatřila poprvé – v listopadu 2002. Pár hodin po příjezdu jsem měla schůzku u jezdecké sochy maršála Žukova, která stojí kousek od vstupu na Rudé náměstí. Musela jsem tam přece alespoň nahlédnout, i kdyby přes zátarasy, které ho tenkrát kdovíproč věčně uzavíraly. Žádný obrázek toho vypouklého dlážděného náměstí však v paměti nemám – jen vodorovně trčící liščí ohon Žukovova koně s toporně rovnýma nohama. Žádný snímek Rudého náměstí neleží ani v hromádce vyvolaných fotografií z této mé první cesty, jimiž listuju a žasnu, jak strašně moc jsou šedivé, ačkoli jsou vyfocené na barevný film, ačkoli na nich místy svítí slabé listopadové slunce.

Ne, hrůzu nebudil chrám Vasilije Blaženého, ten strašidelný zámek planoucí všemi barvami, který stojí ve spodní části překvapivě nevelkého Rudého náměstí a který vyplašenou Ri stahoval kamsi do propasti. Hrůzu

nebudily ani mocnější dračí věže, ty zubaté špice sedmi stalinských mrakodrapů, zakousnutých do ocelového moskevského nebe – toho, o němž si Walter Benjamin do svého deníku 25. ledna 1927 poznamenal, že takové široké nebe není nad žádným jiným velkoměstem. Tím spíš, že jedna z nich, ta největší, byla celý jeden rok mým domovem.

Neděsilo mě město, jeho bizarní tvář, která se od Weilových časů podstatně proměnila. Vždyť za něj tam ještě žádné mrakodrapy nestály. Tehdy teprve docela nedávno vyletěl do povětří chrám Krista Spasitele a na jeho místě za Weilova pobytu zela hluboká díra, základy pro ten vůbec nejmonumentálnější, avšak nikdy nepostavený – Palác sovětů. Stalinská rekonstrukce Moskvy v té době teprve začínala – avantgardisty střídali konzervativci, konstruktivismus stalinský empír. Weil tyto proměny sledoval, soudě podle dopisu, který 30. října 1934 adresoval Jaroslavě Vondráčkové, sledoval je zaujatě – se sympatií ke střídanému, s nadějí, jež se ukázala lichou: „No a teď bude hlavní boj o architekturu. Tady je největší bojiště. Jak víš, byly to hory nevkusy, příšerná budova amerického velvyslanectví, hotel Mossovetu, zpotvořený různými karyatidami. Ale již začíná přelom. Ukáže se to na sjezdu architektů v lednu, na který má přijet také delegace z Československa. Teď se vedou předběžné diskuse. A v diskusích vystupují moderní architekti velmi útočně. Tak Vesnin úplně rozdrtil Žoltovského za americké velvyslanectví. Pak se objevil článek Erenburgův v Izvestijích. Kromě toho samo obyvatelstvo není spokojeno s tou eklektickou architekturou. Takže je možno předpokládat, že na sjezdu architektů zvítězí zase moderní architektura. To jsou všechno velmi potěšující věci. Ovšem hloupě se v tom chovají cizinci. Místo aby ukazovali přednosti moderní architektury, místo aby

se vrhli do boje, zalezou za pec jako náš přítel Jaromír, který sedí u Vesnina, dělá moderní projekty, jen když si dělá svoje a to ostatní ať vezme čert. Anebo Lotte Beese, která se sebrala a odjela do Holandska se svým mužem Stamem, místo aby se snažila něco vystavět. Potom není divné, že ti staří konservativci jako Ščusev staví takové obludy.“ Avšak i ty se časem proměnily v pouhé kuriózní kulisy, pohlednicová klišé, v nichž si člověk zvykne nevšimavě žít či nacházet zvrácený požitek a možná i obyčejné zalíbení. Moskva mých prvních návštěv byla dost možná ještě pitvornější a šklebila se – jako třeba monstrózní Petr Veliký čnějící přímo z řeky, který byl původně Kolumbem, než Jihoameričané ten velkorysý dar moskevského dvorního sochaře přelomu tisíciletí s díky odmítli.

Ne, to město mě neděsilo.

Mrazilo mě z toho, jak strašně málo se za téměř osmdesát let změnilo v jeho každodennosti, ve všedních životech jeho obyvatel – bezprávných, a proto tak surových? Pravda, do galoší už obutí nebyli. A přece jsem uprostřed nich tenkrát občas stála malá a bezbranná, ubohá a nemohoucí.

Po silnicích se dál za deště nezadržitelně valily proudy kalné vody. Nedokázaly najít jediný zamřížovaný kanál, kam by svobodně stekly a spláchly tu okolní špínu. Odкуда se ve městě bere tolik bláta?! Se stejnou intenzitou po chodnících proudily šedivé zástupy věčně spěchajících a nastražených lidí. I oni marně hledali průchody a škvíry, jimiž by z té tekoucí masy unikli. A obyčejná cesta do práce stále ještě představovala hrdinské zápolení. Počkat, až se u přechodu nashromáždí dost pěších, a teprve potom se v tom monolitním davu odvážit přejít přes rušnou šestiproudou silnici bez semaforu. Přeskákat hluboké louže pod zborcenými obrubníky. Ty,

které se rozlily do šíře moří, přebrodit. Ostrými lokty si proklestit cestu do přeplněného autobusu. Kdoví kdy a zda vůbec pojede další. Mlčky vydržet cizí štouchance. Někdy i bolestivé. Vždyť ale i vy zraňujete. I já! Prát se o místo, i kdybyste měli viset na tyči s jednou nohou ve vzduchu. Prodírat se pak zuřivě ven. Nechat se s úlevou vyplivnout ze dveří. Třeba do zčernalé sněhové závěje. A cítit se jako vítěz zápasu, když konečně dorazíte do práce a vyčerpání dosednete na židli, abyste si vlhkým hadrem otřeli zablácené boty. Že jste vedli boj na život a na smrt, na vás nesmí být znát. Den teprve začíná. Jen v hlavě vám teď ještě dlouho, jako smyčka, poběží souvislý proud veršů: „Ach, jak se musíš držet, hlavně nevykřiknout, hlavně nezavýt, neprozradit se ničím uprostřed dusotu těch, co pádí žít – těch, co uklouzli, těch, co vstali, těch, co cení zuby, těch, co žvýkají, těch, co sráží se čelem s čely... tlup! tlup!“

Nebudou nijak členěné ty verše Jana Satunovského s číslem padesát sedm, budou se neodbytně opakovat a ulpívat v paměti – třeba jen ve zlomcích a střezech: „Ach, jak se musíš držet, hlavně nevykřiknout, hlavně nezavýt, neprozradit se ničím... Ach, jak se musíš držet... nevykřiknout... nezavýt... neprozradit se... Achjak-semusíšdržet... držet... držet... drž... dr...“

Jiří Weil se držel. Nevykřikl ani nezavyl. Alespoň nahlas ne. Alespoň ne veřejně. Ale stačily i soukromé povzdechy v korespondenci s pražskými přáteli – ne nutně výkřiky, žádné úpěnlivé vytí:

... jsem tak říkajíc opuštěn, jako kůl v plotě.

Je tu vše – až na kafe.

... uslyšíš ještě kávové SOS.

Jsem velmi unaven...

*... mám spoustu práce, jakživ jsem tak nepracoval.
... jsem příliš zaměstnán.
A na trampování není čas.
Mám totiž málo času.
Mám strašlivě práce, pracuji někdy až do 12 hodin v noci.
Nemám vůbec na nic čas.
Ani na lásku ne.
Jen mít víc času.
... jen kdyby nebylo tolik práce.*

Stály ho místo v moskevském nakladatelství pro zahraniční dělníky Kominterny. Ale mohly ho stát i život. Vždyť to bylo krátce po zavraždění Sergeje Kirova. „Ru-ka nepřítele z našich řad vyrvala jednoho z nejlepších synů velké komunistické strany – tajemníka ústředního výboru a leningradského oblastního výboru VKS(b) – Sergeje Mironoviče Kirova,“ oznamoval celosvazový deník Izvestija v jednom z četných nekrologů 2. prosince 1934, den po výstřelu ve Smolném. A Weil zpětně o tom čase psal v *Moskvě-hranici*: „Nepřítel byl někde v zemi, skrýval se, nasazoval si různé masky, nepřítel mohl být všude, i v nejvyšších úřadech republiky, nepřítele bylo nutno rozdrtit. Ulice křičela po pomstě...“

V jednom ztraceném a možná ani neexistujícím dopise komusi z blízkých do Prahy se prý Weil utěšoval myšlenkou, že jedině v německém koncentračním táboře by se měl hůř než tady v Moskvě. Tvrdilo se to přinejmenším v oznámení šéfa stranické skupiny Jaroslava Procházky, datovaném dnem 7. ledna 1935 – jistá soudružka Nováková se prý o existenci takového dopisu dozvěděla od soudružky Hildy Matouškové více než před rokem, když byla na návštěvě v Praze, kromě toho, nejmenovaný soudruh Ju. 20. listopadu 1934 z Prahy napsal: „Opakovaně slyším, že tvůj přítel Weil je strašně

nešťastný, píše známým do Prahy srdceryvné dopisy, že nešťastnější by mohl být jen v koncentračních táborech.“ A tak na uzavřeném zasedání stranické skupiny nakladatelství, které proběhlo 20. ledna 1935, byl Jiří Weil prohlášen za živel cizí dělnickému hnutí, za maloměšťáka, pokrytce, sobce a prospěcháře, který myslí jen na vlastní materiální dostatek a neváhá se uchýlit ke kontrarevolučním kouskům. Ano, kouskům. Nebo taky klukovinám, darebnostem, výstřelkům a výtržnostem. Jak ještě přeložit to ruské slovo *vychodka*?

Jeden po druhém s projevem vystupovali soudruzi a soudružky, někdejší kolegové a kolegyně z nakladatelství. Kárali. Odsuzovali. Pranýřovali. Navrhovali trest i nápravu. Distancovali se a sami se káli. Volali po všeobecné ostrážitosti.

Jejich hlasy mi teď znějí zastřeně, jako by opravdu doléhaly zpoza zavřených dveří. Čtu si je a překládám z x-té, sotva viditelné kopie strojopisného protokolu, který je uložen v Ruském státním archivu sociálně-politických dějin, v šedivé konstruktivistické kostce v centru Moskvy, jež byla původně Leninovým ústavem a později ústředním stranickým archivem s proměnlivou řadou názvů. Nad hlavním vchodem dál visí tři masivní reliéfy, z nichž shlížejí přísné tváře Marxe, Engelse, Lenina.

Psát tak, jak psal Weil, může jen nepřítel socialistické revoluce.

Weil nikdy nebyl straníkem. Jako mnozí intelektuálové k nám přišel s revoluční vlnou, když však vlna opadla, odešel z revolučního hnutí. Revoluční intelektuálové se nechovají tak, jako se zachoval Weil.

Weil nikdy nebyl komunistou. Západní dělníci, a obzvlášť komunisté mají docela jiný vztah k SSSR, než jaký měl Weil. Všichni se do SSSR touží dostat. Weil je zjevný pokrytec. Weil musí být vyloučen ze strany, je třeba ho poslat na vrátnici, do továrny, mezi lid.

Souhlasím, že Weil nemá co dělat v komunistické straně.

Souhlasím, že Weil nemá co dělat v komunistické straně, a upozorňuju na zvláštní nebezpečí, které spočívá v tom, že Weil psal o SSSR jednostraníkově, zatímco nestraníkově psal něco docela opačného.

Souhlasím s nutností vyloučit Weila ze strany. Přiznávám, že čeští soudruzi, a především já sama jsme se provinili, že jsme Weila neodhalili. Československým soudruhům se poměrně často stává, že přijíždějí do SSSR s nadšením, ale protože tu nemají pohodlí, na něž jsou zvyklí, začínají si stěžovat, jsou nespokojení. Jelikož se s tím netají, je možné jim vysvětlit obtíže, s nimiž se musíme v SSSR potýkat, a přesvědčit je. Na Weilově případu je špatné, že to skrýval. A právě proto to nemohl překonat.

Nelze hovořit o Weilově apolitičnosti, je to cizí živel.

Nesouhlasím s prohlášením Weila za třídního nepřítele. To je pro něj příliš velká čest. Je to jednoduše maloměšťák a prospěchář.

Skupina neprojevila dostatečnou bdělost. Nemáme záruku, že mezi námi nejsou další Weilové. Není pochyb, že Weil v danou chvíli stojí v řadách třídního nepřítele. Nesporně chápal, co dělá, ale hledal pouze zajištěný materiální život. Weil půjde tam, kde se bude mít lépe.

Poté musel Jiří Weil město opustit, musel pryč – do skutečné Asie.

Když už byl zase zpátky v Čechách, když dokončoval *Moskvu-hranici*, 12. července 1936 poslal Soně Bartákové následující smutnou vzpomínku na Moskvu:

„Děšť mi připomíná Moskvu, tam stále prší a lidé chodí v galoších, po ulicích crčí proudy vody a galoše čvachtají po asfaltu. Protože tam z bůhví jakého důvodu nejsou mřížoví kanálů, teče voda pěkně po chodníku a nejednou tu máš – proláklina v asfaltu. Nyní musí lidé skákat přes tyto prohlubně, není to příliš veselá podívaná takhle skákat v dešti, ačkoli v tom člověk nabude trénink. Vzpomenu-li si na tyto prohlubně a vzpomenu-li si, jak jsem zase skákal v Asii přes zavodňovací strouhy, připadá mi celý ten můj život v Sovětském svazu jako stálé skákání přes překážky, jmenuje se to anglicky step-le-chase (nevím, zdali jsem to dobře napsal) a dělají to koně na závodišti. Myslil jsem si kolikrát, jak ten koník je asi unaven, když musí stále skákat a jezdec ho k tomu nutí ostruhami, nu byl jsem unaven, a když jsem odskákal a prodělal jsem několik tlačenic v tramvaji, jež se podobají pěstnímu zápasu a částečně hře zvané ragby, zvedal jsem pěsti a proklínal Moskvu. Vyčítal jsem Moskvě, že existuje, vzpomínal jsem vděčně na Napoleona a opakoval si ‚je brůle Moscou‘, což znamená prý slova, s kterými ten Napoleon Moskvu spálil.“

Ani to však nebyl výkřik. Nebylo to vytí. Jen povzdech. Konstatace. Jako ostatně i v románu, kde všechno to nadlidské úsilí vymrhané na docela banální činnosti Jiří Weil zkrátka registruje, jako očitý svědek ho poctivě dokumentuje. Nekritizuje. Demonstruje. Je to neodvolatelný fakt. Vždyť i jeho ohromená, zdrcená, ztichlá a nemohoucí hrdinka si nakonec uvědomila, že nemá cenu na běsnící bouři rvát, chtít po ní, aby se zastavila.

Vždyť po faktech volali i sovětští avantgardisté: „Jsme proti literatuře smyšlenky, jíž se říká beletrie, jsme pro primát literatury faktu.“

A přece se ty letmé postřehy o těžkostech moskevské každodennosti, když román vyšel, staly jedním z důvodů nových příkrých rozsudků vyslovených nejen nad románem a jeho hrdiny, ale i nad autorem samotným. Padala dokonce podobná obvinění jako tenkrát, začátkem pětatřicátého roku v Moskvě. A tak tři roky poté, co stranická skupina vyčistila Weila z moskevského nakladatelství, první kritikové románu znovu o jeho autorovi psali jako o slabochovi, maloměšťákovi, klepaři a šosáckém živočichovi, který se jen plete pod nohy lidem, kteří chtějí kráčet odhodlaně vpřed – „... uprostřed dusotu těch, co pádí žít...“ – vrací se mi jako ozvěna: „... těch, co uklouzli, těch, co vstali, těch, co cení zuby, těch, co žvýkají, těch, co sráží se čelem s čely... tlup! tlup! Ach, jak se musíš držet, hlavně nevykřiknout, hlavně nezavýť, neprozradit se ničím uprostřed dusotu těch, co pádí žít... uprostřed dusotu...“

A se stejnou naléhavostí se mi v hlavě rozeznávají i jiná slova o Rusku, vyprovokovaná těmi Weilovými. Přehlušují je. Jsou rovněž cizí. Je to daleko pozdější, zanícenější a také nenávislnější zúčtování: „Máša se zabalila do šály, dýchala do otevřeného větracího okénka a říkala, že už to nemůže vydržet, že odsud musí odjet, že musí pryč z toho města, z té země, že musí utéct, aby se zachránila, protože život tady pořád ještě funguje podle zákonů džungle a zvířata tu musejí rvát, musejí předvádět svoji sílu, krutost a bezcitnost, musejí všechny zastrášovat, všechno ničit a dávit. Každý tu musí dokazovat, že je mocnější, že je větší zvíře. Jakýkoli projev lidskosti se tu vnímá jako slabost, ústupek, hloupost, tupost a přiznání vlastní prohry. Přes silnici tu nikdy

nepřejdete. Ani s kočárkem. Ani po přechodu ne. Protože ten, kdo sedí v autě, je silnější. A vy? Vy jste slabší. Jste bezmocnější a bezbrannější. A on? On vás jednoduše porazí. Přejede vás, převálcuje a smete. Rozmázne vás po asfaltu. I s tím vaším kočárkem.“ Tak nějak, jen rusky, o něco plynuleji, bez pauz a trhaných zastavení – nutných, aby se člověk v tom prudkém proudu vůbec zorientoval, aby se vynořil a nadechl – to o Moskvě, už poměrně nedávné, napsal v románu *Dobyťtí Izmailu* Michail Šiškin. Anebo to bylo o jiném ruském městě? Zaháním však ten pronikavý výkřik, to zoufalé vytí jeho hrdinky. Jako by se i proti mně materiál tiše bouřil. Na povrch pronikají jen očekávané hrůzy, ustálené a otřepané představy. A zdá se, že na konci tohoto odstavce nezbyde než si s Šiškinovou Mášou říct, než spolu s ní vykřiknout, než zavýt: „Na téhle zemi, na tomhle městě leží prokletí, když já teď neuteču, budou muset utéct moje děti, když neutečou děti, utečou vnukové...“ Ale já zůstávám, nikam neutíkám a děti nemám.

Moskva Jiřího Weila mi byla blízká také proto, že pod vším tím viditelným nepohodlím a nelidskými podmínkami, které se tak snadno a samozřejmě popisují, skrývala zároveň cosi, proč se mi z ní za žádnou cenu utíkat nechtělo, i když už dávno bylo načase, co mě v ní pevně drželo, co mě nutilo opakovaně vydechovat slova, která se stala leitmotivem Weilovy následující knihy, *Dřevěné lži*ce: Jak krásná je Moskva.

Jak krásná je Moskva v jarním rozbřesku dne...

Jak krásná je Moskva, když řeka je ještě zamrzlá...

Jak krásná je Moskva ležící pod sněhem...

*Jak krásná je Moskva... – zní v mnoha obměnách –
v knize i v mé hlavě.*

To, co nedovolovalo utéct, však nespočívalo v prokazatelných výdobytcích a úspěších, které Jiří Weil popisuje s až dojemnou péčí, a to i v soukromých dopisech svým pražským přátelům. V obavách před cenzurou? S nadějí, ba vírou? Třeba Václavu Kaplickému na Štědrý den roku 1933 hlásil: „Moskva je již blahobytným městem. Všechno se již prodává. [...] Jsou zde již velkolepé kavárny, pravé černé kafe, lepší se vkus, látky, před očima roste celý svět. A lidé se učí a vzdělávají jako blázni.“ A 30. října 1934 to ještě rozvinul v dopise Jaroslavě Vondráčkové: „Chodíme tady po Moskvě s Julkem Fučíkem a žasneme každého dne, jak se Moskva civilizuje. Chodíme do docela evropské kavárny Puškin na Tverské, kde jsou, představ si, bauhausovské židle, pravé mokka stojí 2 ruble a je tam tak pohodlně jako v Metro. To je už druhá kavárna evropského typu v Moskvě, první byla Krásný mák. Druhá věc, už se všude prodává káva. Je sice trochu drahá – 9 rublů 10 dkg, ale je to pravá, skutečná káva. Nebo jiný fakt, včera jsem si koupil skvělé pyjama z pravého hedvábí za 35 rublů. No to jsou maličkosti, ale charakteristické. Fakt je, že nastává skutečně vzestup blahobytu. Jsem tu přes rok a musím se vždy divit, jak roste Moskva, jak se začínají lidé lépe šatit, jak začínají již býti vybíraví. Začínají se již nosit klobouky, no a o té obligátní kravatě jsi již jistě četla. Začíná se tříbit vkus, pomalu (je to těžký boj) ustupují nevkusné křiklavé věci.“ Jako by těch několik dekagramů pravé kávy či kvalitnější látka člověka opravdu dokázaly povznést nad úmornou každodennost. Snad. Ostatně na okamžik se z ní mohl vytrhnout i v jedné z těch oáz bezstarostnosti, které od konce dvacátých let vyrůstaly v moskevských parcích. Weil je do své románové topografie pochopitelně zahrnul. Hodlal psát i o všem pozitivním, radostném,